

Іван Мірчук

НАПРЯМКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Іван Мірчук

Напрямки української культури

За редакцією та з передовою Миколи Шафовала

Мюнхен 2003

J. Rozumnyj

Iwan Mirtschuk

Напрямки української культури

За редакцією та з передмовою Миколи Шафовала

Український Вільний Університет

Серія: Varia Nr. 50

Iwan Mirtschuk

Zielrichtungen der ukrainischen Kultur

Redaktionelle Bearbeitung und Vorwort von Nicolas Szafowal

Ukrainische Freie Universität

Reihe: Varia Nr. 50

ISBN 3-928687-49-2

© Ukrainische Freie Universität

Druck: Druckerei & Verlag Steinmeier
Reutheweg 29-31 * D-86720 Nördlingen

Lipnyk

ЗМІСТ

стор.

Микола Шафовал,
Слово від Редактора

9

Іван Мірчук,
Напрямки української культури

15

Про Автора

51

Слово від Редактора

Роки, які безпосередньо передували ідеологічному, соціо-економічному та політичному розвалу марксизму-ленінізму, що був спробою здійснити чергову утопію за допомогою російського месіяністичного імперіалізму, політологи вважали періодом, у якому основна увага має бути скерована на питання передумов політичної стабільності.¹

Однак, події 1989-1991 рр. поставили, як це часто буває, не лише політологію, але фактично й усі інші суспільні науки перед докорінно новою проблематикою. Об'єднання Німеччини, розвал комунізму у так зв. “сателітарних державах”, а пізніше і у самому Радянському Союзі, постання нових держав та відновлення української держави – це були ті основніші події, що примусили науковців звернути увагу на цілий ряд комплексних питань, на які дано різномірні відповіді, не рідко забарвлені новими міленаристичними концепціями, як, наприклад, “кінець історії” з вирисовуванням на обрії людської цивілізації давньо омріяного “вічного миру”, заледве не “золотої доби” в історії людства.

---

¹ Пор. тему П'ятого річного конгресу Німецької асоціації політичних наук 1988 р.

У свою чергу, міленаристичні концепції та пов'язані з ними світоглядні течії зазнали удару знову таки з боку дійсності. Криваві конфлікти на Балканах були лише одним із виявів, хоча чи не найпомітнішим, розвалу золотих мрій перед жорстокою дійсністю. Поглиблення конфліктів у часі переходу від біополярного світу до міжнародного порядку, в якому є одна гомогенна наддержава без жодного рівного її політичній, економічній чи військовій потузі суперника, змусили замислитися над тим, що твердив на початку 1960-их років Гебрієл Елмонд: у суспільствах проходять процеси глибші і триваліші від лібералізму, марксизму та інших політичних “ізмів”. Водночас, поява нових чи то відроджених об'єктів і суб'єктів міжнародної політики змусила замислитися над їхнім місцем, завданням та призначенням у світі, а також їхніми взаєминами.

У ході цього процесу, влітку 1993 р. з'явилася стаття Семуеля П. Гантінгтона під заголовком “Зіткнення цивілізацій?”.² Ця стаття викликала жваве обговорення, наслідком якого стала книжка, яка, без сумніву, належить до політичних класиків ХХ ст.³

Згадана праця Гантінгтона спричинила нову наукову дискусію. Поглиблення і загострення виявів т. зв.

---

² Samuel A. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, в *Foreign Affairs*, літо 1993.

³ Той же, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Нью-Йорк 1996. Її основна теза: Зіткнення або, іншими словами, несумісність цивілізацій (культур) є найбільшою небезпекою для миру у світі, а світовий порядок, побудований на культурах, є найбільш придатною формою запобігти загрозі світової війни. Зайве підкреслювати, що ця теза містить у собі також елементи своєрідного міленаризму.

політичного тероризму вздовж світоглядних і культурних кордонів чи у змішаних зонах фактично підтверджують правильність її концепцій чи, принаймні, їхню часткову слушність. Насправді, Гантінгтон висловлює в новий спосіб стару істину, бо багатохаузальність політичних конфліктів можна звести до культурного елементу, незалежно від того, чи проявляється він у релігійних, економічних, стратегічних чи інших міркуваннях.

Серед питань згаданої дискусії, яка не припинилася, а лише набрала нових форм, виміру і глибини, підноситься питання про місце і завдання, іншими словами про призначення націй.

З почуттям тривоги зазначаємо, що український науковий світ не проводить активної дискусії про покликання української нації і не ставить питання про місце та роль української культури у світовому контексті.

Невже ж нам суджено бути пасивними перед такими явищами?

Невже ж ми не бажаємо чи, може, не є спроможними здійснювати дуже потрібний процес національної інтроспекції?

Хоча перші голоси в цьому напрямку усе ж помітні, але цей процес перебуває щойно у зародку. Явище позитивне, але – чи воно нове? Чи у нас, зокрема серед діяспори, не було науковців, які розглядали питання призначення України?

Відповідь є ствердою. Питання про покликання української нації турбувало не одне покоління українських науковців – серед багатьох більш чи менш відомих та оригінальних мислителів згадаймо Юліяна Бачинського, Івана Франка, Миколу Міхновського, В'ячеслава Липинського, Михайла Грушевського, Дмитра Донцова, Юрія Липу, Степана Рудницького, Юліяна Вассияна, Євгена Онацького, Володимира Янева або філософа-неокантійця Івана Мірчука.

У процесі дослідження життя і спадщини Івана Мірчука, цього визначного представника української науки у діаспорі, було віднайдено незаслужено призабутий текст, що зберігається у єдиному літографічному примірнику в бібліотеці Українського Вільного Університету в Мюнхені.⁴ Ця праця привернула до себе увагу такими зовнішніми позитивними рисами, як то стисливість та мовна логіка, але найбільше цікава вона своєю актуальністю та дискусійними тезами. Залишивши у загальному без змін стилістичне забарвлення оригіналу, ми все ж дещо мовно відредактували даний текст при цінній співпраці проф. д-ра Віктора Коптілова та доповнили його посиланнями та нотатками.

Яка основна теза праці, що тепер передається до рук ширшого читача? Автор подає її у дуже чіткій формі: Україна ніколи не втрачала органічного зв'язку з культурними центрами Заходу, негайно переносячи їхні ідеї на Схід. Отже, Україна була країною, яка уможливлювала зв'язок між культурами, будучи свідомою своєї принадлежності до західного культурного світу та зберігаючи при цьому власну ідентичність.

---

⁴ Напрямні української культури, Мюнхен 1946.

Цю та інші тези, висунуті у відносно короткому тексті Івана Мірчука, можна і треба обговорювати. Серед критичних зауважень висловлених читачем, може, наприклад, бути питання: наскільки обґрутованою і актуальною є думка про європейську природу України з огляду на десятиліття насильної радянізація і пролетаризації її суспільства та її культурного процесу. Однак, така дискусія і, зокрема, важливі питання щодо місця та завдання України серед держав сучасного світу, були б саме у дусі Автора, котрий усе своє життя, усю свою наукову й організаційну діяльність (зокрема, на посаді наукового співробітника і директора Українського Наукового Інституту в Берліні та у якості професора, а відтак ректора Українського Вільного Університету), присвятив меті виведення української науки і культури зі, здавалося би, безнадійного стану провінціялізму, спричиненого довголітнім підколоніальним буттям. Коротко – Іван Мірчук мріяв про визволення української нації й української людини з усіх виявів ярма та діяв активно в тому напрямі.⁵

У своєму тексті Автор наголошує, що на першому місці його зацікавлень стоїть призначення української нації та її завдання у духовному колі слов'янського світу. Вимоги до сучасного читача великі: цей текст потрібно сприймати у контексті відновленої української держави та з проекцією на процес європейського єднання, який не може бути успішно завершений без України.

Передаючи *Напрямки української культури* до рук сьогоднішого читача, вважаємо, що найкращим ушануванням Автора стане початок грунтовної дискусії про

---

⁵ Пор. “Про Автора”, стор. 51.

завдання України у сучасному світі. Обговорення її географічної і культурної принадлежності є зайвим: місце України було, є і буде у Європі.

Микола Шафовал

I

Якщо підемо слідами Освальда Шпенглера та розглядатимемо культуру як живий організм, що приходить на світ, розвивається та вмирає, що має своє власне, своєрідне обличчя,¹ мимоволі будемо приневолені придивитися ближче до знайомих нам вже рис української культурної творчості та на підставі фізіономічного аналізу зробити відповідні висновки. Бо і українська культура зі своїми багатими скарбами, головно з часів нашої славнішої та цікавішої за сучасність минувшини,² показує такі характеристичні та знаменні притаманності, що на підставі цього матеріалу можемо набагато легше зrozуміти деякі явища і події з українського минулого і водночас зробити

---

¹ Освальд Шпенглер (1880-1936), німецький філософ, що призвавався до впливу концепцій Фрідріха Ніцше й Йоганна Вольфганга фон Гете, послідовник напрямку ірраціоналізму, біологізму, прагматизму та натурализму. Його основна праця *Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte* з'явилася в двох томах в 1918-1922 рр. У ній філософ представив концепцію самостійності культур. На цю концепцію покликується посередньо Мірчук. Вона розрізнює три "душі" культур, а саме аполлонську або грецьку, магічну або арабську та фавстичну або західну.

² Текст є рефератом виголошеним в Українському Вільному Університеті в Мюнхені 1946 р. Оригінальний заголовок: "Напрямні української культури".

дальші висновки щодо майбутнього. Більше знайомство з психічною структурою нашого народу та основними тенденціями у його творчості важливе не тільки для українців, згідно з заповітом “пізнай себе” українського Сократа – Сковороди,³ воно не менш важливе для чужинців, що цікавляться питаннями європейського Сходу, бо дає їм можливість краще розуміти та ясніше бачити дуже складні відносини в цьому просторі, а окрім цього, уbezпечує їх від поважних помилок, що є наслідком ще дуже поширеної до сьогодні тези про національну одностайність, психічну гомогенність та економічну суцільність Східної Європи.

Мене не цікавить ні політична, ні господарська роль України в європейському концепті. На першому місці моїх зацікавлень стоїть українська месіяністична ідея, себто призначення української нації та її участі у духовному житті слов'янського світу. Вже при розгляді головних елементів українського світогляду,⁴ я звернув увагу на деякі

---

³ Григорій Савич Сковорода (1722-1794), найвидатніший український філософ XVIII стол., просвітитель, письменник, педагог, композитор і співак. Сковорода поєднував філософську доктрину з власним способом життя та являється перехідною ланкою від середньовічної до модерної української філософії. Пор. праці Івана Мірчука, “Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури)”, в *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, том I, Прага 1926, стор. 21-37; „Tolstoy und Skovoroda, zwei nationale Typen (Eine geistesgeschichtliche Parallel“), в *Abhandlungen des Ukrainianischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin*, том II, Берлін 1929, стор. 24-51 та „H. S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des XVIII. Jahrhunderts“, в *Zeitschrift für slavische Philologie*, том V, Лейпциг 1929, стор. 36-62.

⁴ Пор. Мірчукові праці „Kirche und geistiges Leben“ та „Geschichte der geistig-religiösen Strömungen“, в Volodymyr von Zalozieckyj-Sas, *Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*, Мюнстер 1930, стор. 36-51 та 78-99; „Die geistigen Merkmale des ukrainischen Volkes“, в Ivan Mirtschuk, *Handbuch der Ukraine*, Лейпциг 1941, стор.

факти, що дуже різко відмежовували нас від північних та східних сусідів і штовхали нас у весь час в обійми Західної Європи, що з українських земель створили терен експансії духових течій Заходу і тим самим поклали на нас обов'язок бути посередниками в передачі культурних цінностей Окциденту народам европейського Орієнту. Бо на протязі цілої історії українського народу, починаючи з перших його виступів в історичному калейдоскопі Європи аж до часів найновішої світової катастрофи,⁵ бачимо надзвичайно ясну, я б навіть сказав яскраву західну орієнтацію, яка, попри геополітичне положення України на окраїнах европейського світу, ніколи, навіть у часи найбільшої руїни, не втрачала живого органічного зв'язку з культурними центрами Заходу, а виринаючі там ідеї переносила негайно у східні простори.

II

Вже перша звітка про Київську Русь показує нам її у дипломатичних стосунках з західно-европейською державою. В Бертинській Хроніці⁶ читаємо під датою 18 травня 839 р., що ціsar Людовік Побожний прийняв в Інгельгаймі посольство візантійського імператора Теофана, в якому брали участь мужі, що себе і рід свій називали росами.⁷ З великою правдоподібністю можемо сказати, що

74-83; “Світогляд українського народу (спроба характеристики)”, в *Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі*, том III, Прага 1942, стор. 225-243.

⁵ Автор має на увазі Другу світову війну (1939-1945).

⁶ *Annales Bertiniani*.

⁷ 839 р. прибуло до імператора Людовіка Побожного, сина Карла Великого, посольство візантійського імператора Теофана, яке

термін “Рос” збігається з пізнішою назвою “Україна” та що представники цеї держави приїхали насамперед до Царгороду, а пізніше, йдучи за притаманним нахилом до мандрування, потягли з грецьким посольством на Захід, щоби придивитися світу.

Велика княгиня Ольга,* що прийняла Христову віру з Заходу, посилає в 960 р. посольство до німецького цісаря Оттона I та просить його прислати до Києва латинських священиків. Залишаючи остроронь те, що крок Ольги був дуже зручною дипломатичною ініціативою у стосунках з Візантією і що він не мав ніяких практичних наслідків, факт залишається фактом, що прохання Ольги було виконане і посольство з Німеччини з Аdalьбертом на чолі вибралося у далеку дорогу на Схід.

Те, що наші князі прийняли Христову віру з Візантії, можна пояснити географічними, політичними та господарськими причинами. Однак, попри цю церковну залежність від Константинополя, виступає вже за часів Володимира Великого, а ще більшою мірою за панування Ярослава Мудрого, зовсім недвозначне змагання зв’язати себе за допомогою династичних стосунків з західними

просило, між іншим, дати дозвіл “русам” (Ros) проїхати через володіння Людовіка. Руси прибули від руського (українського) князя до Царгороду, але, поки були там, “варварські й надзвичайно жорстокі племена” зайняли землі, через які вони мали повернутися додому. Пор. *Annales Bertiniani in usum scholarum*, Ганновер 1883, стор. 19-20. Цю подію згадують Михайло Грушевський, *Історія Руси-України*, том I, стор. 394, та Наталія Полонська-Василенко, *Історія України*, том I, стор. 90.

* “Великий князь” ужито тут і даліше, не в династичному розумінні, значить член імператорської родини. Прим. Редактора.

державами і цим самим брати участь у культурному процесі всієї Європи.

Політика Ярослава Мудрого, спрямована на Захід, спиралася на те, що дочки його віддалися за королів французького, мадярського, польського та норвезького, а сини брали собі за жінок доньок німецьких маркграфів та герцогів. Наслідком політики унезалежнення себе від Сходу, значить від Візантії, було призначення київським митрополитом ученого автохтона, руського монаха Іларіона всупереч попередній традиції, згідно з якою на чолі Київської Церкви стояв завжди грек.

Найстарший син Ярослава, Ізяслав, веде переговори з королем Генрихом IV, - що був одружений з дочкою великого князя київського Всеволода -, а пізніше з Папою Римським Григорієм VII, маючи у пляні налагодити близчі зв'язки з Римом. Таких прикладів можна би навести значно більше, але усі вони тільки підтверджують те, що київські князі, попри географічне положення їхньої території та велику віддаль до Західної Європи, провадили увесь час європейську політику, незважаючи на сусідство та безперечно сильні впливи Східноіримської імперії.

Після остаточного розриву усіх стосунків між Римом та Візантією в XI стол. українським землям дісталася від долі велика місія, важливе призначення зібрати в одну цілість східні і західні культурні впливи та дати світові нову їх синтезу.*

---

* Підкреслення самого Автора.

Саме в перших початках української держави бачимо цілком виразне змагання наших великих князів, щоби не тільки придбати власній державі усі здобутки дуже великої візантійської культури, але водночас, завдяки сильному наближенню до духовості Заходу, зробити з Києва важливий осередок самостійної культурної творчості.

III

Після завоювання східно-українських земель татарами в XIII ст. Галицько-Волинська держава перебирає провід в українській політиці. Висунена з природи найбільш на Захід, вона підлягала значно сильнішим впливам європейської культури, ніж інші українські землі. В архітектурі переважає романський стиль, латинська мова стає єдиним засобом порозуміння в громадському житті. Ця інфільтрація Заходу не обмежується тільки Галичиною і Волинню, вона сягає далі й на східні українські землі, де намагається як не усунути, то, принаймні, дуже обмежити візантійські впливи.

Прилучення українських земель до Литовської держави відбулося на загал мирним шляхом та без ніяких надзвичайних потрясінь. У політичному пляні Литва мала сильну перевагу, але культурно Україна стояла значно вище від свогої завойовника – явище, яке повторюється пізніше в XVII стол., коли Україну захопила Москва. Навіть після польсько-литовської унії Україна зуміла зберегти своє передове становище на полі культури в межах нової держави, де вона ще більше підпадає під західно-європейські впливи.

Магдебурзьке право, основа міського самоврядування, було відоме вже раніш на українських землях: Володимир отримав його в 1324 р., Сянік в 1339 р. Однаке в XV стол. цей організаційний принцип захоплює українські східні землі і доходить до Києва, де він зміг зберегтися аж до XIX стол.

Німецькі та італійські мистці і ремісники з'являються великими групами в українських містах і залишають цікаві та цінні сліди своєї діяльності. Українська молодь, не зважаючи на жодні перешкоди, з захопленням іде на Захід, на німецькі, італійські та французькі високі школи, щоби здобуті там знання прищепити пізніше на рідних землях.

Це цілком зрозуміла річ, що всі нові ідеї, які викликали дуже сильні потрясіння в європейському житті, переносилися молоддю на українські землі і поширювалися серед українського суспільства. Таким способом гуманізм, відродження, реформація та протиреформація прийшли – хоча з деяким запізненням – на українські степи і цим самим зв'язали нас з культурним життям Європи, тоді як на Півночі і на Сході від нас ці духові течії цілком невідомі.⁸

У почуванні своєї духовової спорідненості з Заходом, українське суспільство не ставить ніяких перешкод поширенню реформації, хоча воно дуже добре розуміє, що усяке ослаблення і так не дуже міцного становища Православної Церкви в Польщі може принести тільки

---

⁸ Пор. Ivan Mirtschuk, *Die ukrainische Kultur in ihrem geschichtlichen Werden*, Берлін 1944, друге поширене видання під заголовком *Geschichte der ukrainischen Kultur*, Мюнхен 1957.

національну шкоду, а, усуваючи єдину охорону перед єзуїтсько-полонізаційними зазіханнями, спричинитися до загибелі цілого народу. З цих самих настроїв та симпатій до Заходу вийшов також унійний рух, провідники якого думали не тільки про власну користь і вигоду, а керувалися міркуваннями загальної натури. Коли після падіння Константинополя Москва або “третій Рим”, як вона себе залюбки називала,⁹ стала осередком Східної Церкви, українські єпископи стояли перед дуже поважним вибором між варварською, на їх думку, Москвою та західним культурним центром Римом: вони вирішили на користь цього останнього.

Розглядаючи це явище в аспекті українських національних інтересів, мусимо погодитися з В'ячеславом Липинським,¹⁰ що представники Унії були прихильниками

⁹ Іван Мірчук очолив науковий проект членів “Церковно-Археографічної Комісії Апостольського Візитатора для Українців у Західній Європі”, котрим був арх. Іван Бучко, на тему теорії Третього Риму. Праці присвячені цій темі: Олександер Оглоблин, *Московська теорія III Риму в XVI-XVII стол.*; Наталія Полонська-Василенко, *Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX стол.*; Борис Крупницький, *Теорія III Риму і шляхи російської історіографії*; Іван Мірчук, *Історично-ідеологічні основи теорії III Риму*; Василь Гришко, *Історично-правне підґрунтя теорії III Риму*; Петро Курінний, *Модерна форма теорії III Риму*; Ганс Кох, *Претензії Москви на примат у відношенні до інших християнських віроісповідань*; Юрій Шерех (Шевельєв), *Від Теофана Прокоповича до Радішева. Риси ідеологічного стилю доби російської літератури XVIII стол.* Праці подані тут хронологічним порядком появі друком у Мюнхені.

¹⁰ В'ячеслав Липинський (1882-1931), історик і політичний мислитель, ідеолог консервативно-монархічного руху, походив з спольщеної українського шляхетського роду і став свідомо українським патріотом. 1917 р. був одним з засновників Української Хліборобсько-Демократичної Партії. У 1918-1919 рр. - посол України в Австрії; згодом на еміграції. 1920 р. ініціатор і провідник

самостійницьких національних змагань, між тим як консервативний табір з Іваном Вишенським¹¹ на чолі волів шукати підтримки у православної Москви. Для обґрунтування цього твердження можна навести той факт, що саме найбільш енергійний пропагатор ідеї церковної унії, митрополит Іпатій Потій,¹² захищав завжди права української мови і тому свою присягу вірності Папі Римському склав рідною українською мовою, хоча латину знов він досконало.

Українського Союзу Хліборобів-Державників. 1930 р. внаслідок конфлікту з гетьманом Павлом Скоропадським проголосив УСХД розпушченим і заснував Братство Українських Клясократів-Монархістів. Липинський є засновником державницької школи в українській історіографії і сформулював концепцію клясократичної трудової монархії під формою гетьманату та з принципом побудови української держави на основі територіального - регіонального - патріотизму. Концепція Липинського може бути зведена до формули “через державу до нації”. Основні праці: *Україна на переломі 1657-1659, Листи до братів хліборобів.*

¹¹ Іван Вишенський (між 1545 і 1550-після 1620), письменник-полеміст, чернець-аскет Афонського монастиря. У своїй критиці Унії і католицизму пропагував повернення до зasad ранньохристиянських громад. Його критика тогочасного світського і церковного ладу була під впливом протестантської богословії та реформаторських течій. Праці: *Посланіє к утікшим от православное віри єпископам, Обличеніє діявола-миродержца, Посланіє до всіх обще в Лядской землі живущих.*

¹² Іпатій Адам Потій (1541-1613), письменник-полеміст, греко-католицький митрополит Київський і Галицький (1599-1613), один з подвижників ідеї церковної унії, український шляхтич, перебував при дворі князя Радзивілла Чорного, пізніше секретар польського короля Сигізмунда III Августа, до 1588 р. земський суддя у Бересті, берестейський каштелян, сенатор, близький приятель князя В.-К. Острозького, постригся у ченці. Публістичні твори на захист Берестейської Унії: *Календар римський новий, Антиризис, Оборона собору Флорентійського.*

Віддаючи себе під опіку могутнього Папи Римського, прихильники Унії сподівалися, що здобудуть для своєї Церкви в межах Польщі повну рівноправність з католицьким кліром і тим самим збережуть культурну незалежність українського народу. На жаль, їхні надії не здійснилися, бо польські урядові чиновники використовували церковне зближення для власних імперіялістичних цілей, а їхній авангард - езуїти - намагалися за допомогою релігії сполонізувати провідну верству українського народу і тим самим захопити провід у Східній Європі.

Цю саму західну орієнтацію виявляють цехові організації українського міщанства у таких містах як Львів, Луцьк, Київ та інші, так звані братства, які побіч своїх чисто станових інтересів звертали велику увагу на церковні та релігійні справи. Одну з останніх своїх цілей, а саме піднесення освіти широких кіл громадства, думали вони сяягнути за допомогою модерного навчання, що спиралося на західні взірці, та у школах, де побіч старослов'янської та грецької мов вчили також латини та реторики.

Братства виходили з цілком правильної настанови, що успішна боротьба з могутнім ворогом можлива тільки при вживанні тої самої зброї, якою користується він, та що наступи езуїтів вдастися відбити лише за допомогою високої освіти та відповідної ораторської культури. Розуміли це теж дуже добре представники польської державної влади і не дозволяли навчання у братських школах таких предметів як латина і реторика, на що потрібні були окремі королівські дозволи.

Найвизначнішою установою цього типу була безперечно Київська Братська Школа, пізніше Академія, що за старанням митрополита Петра Могили¹³ стала найвидатнішим духовим осередком не тільки України, але взагалі цілої Східної Європи.

Могила – син молдавського воєводи, споріднений з наймогутнішими польськими родами, вихований у школах єзуїтів, був усе своє життя прихильником західної культури та Католицької Церкви, організаційні принципи якої він хотів використати при перебудові тоді вже дуже ослабленої Православної Церкви. Якщо на цей експеримент дивитимемось очима модерної людини ХХ століття, для якої релігійні та церковні моменти відійшли на задній плян, то навіть сьогодні мусимо подивляти відвагу, скажім навіть відчайдушність Могили, який, незважаючи на домінуючу гостроту релігійних спорів (в Європі точилася тридцятилітня війна¹⁴), взявся реорганізувати православну духовну ієрархію за допомогою взірців зненавидженої більшістю православних Католицької Церкви.

---

¹³ Петро Могила (1596-1647), церковний і культурний діяч молдавського походження, навчався у Львівській Братській Школі та паризькому Університеті, служив у польському королівському війську, учасник Хотинської війни 1621 р. 1625 р. прийняв чернечий постриг, 1627 р. обраний архимандритом Києво-Печерської Лаври, а 1632 р. (1633 р.?) київським православним митрополитом. Могила провів далекоідучу реформу церковного життя та опрацював проект першого православного катехизису, який прийняли собори в Києві (1640 р.) і в Яссах (1641 р.). Могила відкрив 1631 р. Лаврську Школу, яку об'єднав 1632 р. з Київською Братською Школою (від 1633 р. Києво-Могилянська Академія). Основні твори: *Євангеліє Учительне, Служебник, Требник* (званий Петра Могили), *Літом альбо Камінь...*

¹⁴ Тридцятилітня війна мала за зовнішню причину релігійні мотиви (два ворожі тaborи: прихильники католицизму та прихильники протестантизму).

Відчайдушний експеримент Могили вдався і міг вдатися тільки на українських землях, де терен був наслідком попереднього розвитку відповідно приготований для сприймання та здійснення цих на перший погляд авантюрних плянів. Ціле духове наставлення Могили при усіх його реформах православ'я було наскрізь зорієнтоване на Захід, однаке під оглядом догматичним залишився він на сто процентів вірним сином Церкви його батьків й дідів.

В особі Могили бачимо конкретний приклад синтезу двох доти взаємно чужих світів, двох культур - Сходу і Заходу, синтезу, що навіяв українське православ'я латинським духом Західної Церкви і в цей спосіб дав Україні провід майже аж до XIX стол. у духовому житті Східної Європи. В цьому саме полягає й посланництво, історична місія нашої батьківщини, що виступає не так дуже яскраво в перших початках нашого державницького життя, але в XVII стол. висувається на чоло нашої дійсності з користю для цілого східно-слов'янського світу.

Праця Могили не залишилась без дуже поважних наслідків. Сотні учених, письменників, організаторів громадського життя закінчили протягом XVII та XVIII стол. цю своєрідну високу школу, щоби, маючи в руках цілий арсенал модерного європейського знання, виступити до бою в обороні чести та незалежності Української Православної Церкви.

Українські патріоти тодішньої доби мандрують після закінчення київської школи з захопленням на Захід, головно до Німеччини, щоби зазнайомитися з аргументацією представників реформації проти католицизму. Деякі, як

Семен Яворський¹⁵ та Теофан Прокопович,¹⁶ добираються навіть до Риму, приймають тимчасово католицьку віру тільки з метою, щоби тут, в головному осередку ворожого їм табору, пізнати плян противника і познайомитися з його методами боротьби.¹⁷ Повернувшись на батьківщину,

¹⁵ Семен (Симеон) Яворський (1658-1722), учений, організатор вищої освіти в Росії, поет, публіцист. Прийняв при монашому постризі ім'я Стефан, митрополит Рязанський і Муромський. Після студій в Києво-Могилянській Академії продовжував студіювати в езуїтських колегіях Львова, Любліна, Познані й в академії в Вільнюсі. Щоб мати змогу навчатися в римо-католицьких навчальних закладах, перейшов на католицизм, а, здобувши звання магістра філософії та вільних мистецтв, повернувся 1689 р. до Києва, де зрікся публічно католицизму. 1701 р. став місцеблюстителем московського патріяршого престолу. Головні твори: 250 проповідей, *Конкордація Святого Письма, Про церкву, Про Святу Тройцю*.

¹⁶ Єлизар-Єлисей Прокопович-Церейський (1677-1736), просвітитель, вчений, письменник, філософ, ректор Києво-Могилянської Академії, прийняв при постризі ім'я Теофан. Вчився в Києві, Володимири Волинському, Львові (де прийняв Унію), Krakovі та Римі. У Німеччині познайомився з думками реформації. Перший в Україні викладав думки Р. Декарта, Д. Локка, Ф. Бекона, М. Коперніка та Г. Галілея. Його концепція про безліч світів співпадала з ідеями Джюордано Бруно. Хоч визнавав Бога за першопричину всього існуючого, уважав, що матеріальний світ розвивається згідно власних закономірностей. 1716 р. Петро I викликав його до Санкт-Петербурга, де Прокопович став його головним дорадником у державних і духовних справах. Він – основоположник теорії просвіченого абсолютизму в Росії. Прокопович - автор численних праць, між ними проповіді і “Слова”, історичні праці, студії з методології історії, суспільно-політичні та науково-освітні праці, що видавалися українською, старо-слов'янською, німецькою, англійською, французькою, шведською, латинською, польською, російською та іншими мовами. Його найбільш популярна праця – це підручник *Первіс ученис отрокам*.

¹⁷ 1689 р., при зれченню з католицизму в Києві, Яворський заявив, що “відступництво від благочестивої віри учинив не серцем, лише єдиними устами створив науки ради”.

розвивають вони живу педагогічну та письменницьку діяльність, намагаються виховати та підготувати до цієї затяжної боротьби нижчі кола духовенства. Використовуючи здобуте за кордоном знання, вони видають низку богословсько-філософських трактатів проти Католицизму, щоби дати своїм співробітникам до рук відповідну духову зброю. Таким способом починається потужний розвиток полемічного письменства, надзвичайно високе піднесення духового життя в Україні, що не залишилося без впливу навіть на інші православні країни, які висилають до Києва своїх синів на nauку.

Цим не вичерpuється, однаке, діяльність цих на західно-европейський лад вихованих оборонців православної віри. Вони виконали ще інше, не менш важливе завдання, щоправда не на користь, а на шкоду власної батьківщини, а саме завдання европеїзації московської держави.

У діях Петра I Україна відіграла чи не першорядну роль. Основи та розбудова російської імперії новіших часів немислимі були б без участі української інтелігенції. Москва сама не мала тоді майже ніяких духових можливостей для здійснення плянів Петра, який для своїх цілей використовував безоглядно інтелектуальні сили соняшного півдня, що порядкував тоді першоякісними науковими авторитетами. Герасим¹⁸ та Мелетій

---

¹⁸ Герасим Смотрицький (+1594), письменник і педагог, був писарем у Кам'янець-Подільському старостві. 1576 р. запрошений кн. Константином Острозьким до Острога, де став одним з передових діячів вченого острозького гуртка. З 1580 р. – перший ректор Острозької Академії, один з видавців “Острозької Біблії”, до якої написав передмову і віршовану посвяту кн. Острозькому. Більша частина його праць загубилася. Зберігся твір *Ключ царства небесного*

Смотрицькі,¹⁹ Христофор Філялет,²⁰ згаданий вже Іван Вишенський, Єлисей Плетенецький,²¹ Лаврентій Зизаній,²²

з 1587 р., перша друкована пам'ятка української полемічної літератури. Писав мовою, наближеною до народної, тому його твори були приступні для широких мас.

¹⁹ Максим Смотрицький (бл. 1587-1634), син Герасима, прийняв при постризі ім'я Мелетій. Ієарх, церковний діяч, письменник-полеміст, проповідник, видатний філолог, навчався в Острозькій Академії та в Віленській Єзуїтській Колегії, слухав виклади в університетах в Ляйпцигу, Нюрнберзі й Віттенберзі. Ректор Київської Братської Школи. Його проунійне наставлення спричинило конфлікт з православними колами. 1627 р. перешов спершу таємно на Унію, після 1628 р. публічно та спростовував свої власні антиунійні писання. Найtrivkішим твором Смотрицького залишилася його *Грамматики славенськія правилное сунтагма*.

²⁰ Христофор Філялет – псевдонім невідомого автора більшого полемічного твору *Apocrisis*, що з'явився в Острозі польською мовою 1597 р., а українською 1598 р. Цей твір містить основні аргументи українських опонентів Унії. Псевдонім означає “Христоносець Правдолюб” і за ним криється протестантський богослов, член острозького наукового середовища. Деякі науковці уважають, що автором є Марцин Броневський, польський дипломат і письменник, автор опису кримського ханства *Opis Tamarii*.

²¹ Олександер Плетенецький (1554-1624), чернече ім'я Єлисей, ієромонаше ім'я Євфимій, архимандрит Києво-Печерської Лаври, вчений, один з основоположників Київської Братської Школи з метою поширення освіти та наукових знань. Цій меті служила також Лаврська друкарня, яку він заснував. Знайшов шляхи з'єднання з козацтвом, як культурно-національний рух. За деякими твердженнями, перше 20-ліття XVII стол. є добою Плетенецького і Конашевича-Сагайдачного.

²² Лаврентій Зизаній Кукіль-Тустановський (1560-ті роки-після 1634), мовознавець, письменник, перекладач, педагог і священик. Викладач Львівської, Берестейської та Віленської Братських Шкіл, де читав лекції з церковно-слов'янської та грецької мов. Автор першого українського друкованого словника. Від 1619 р. перебував у Києво-Печерській Лаврі, де редактував видання, перекладав з грецької на церковно-слов'янську мову, проповідував. Найголовніші праці *Наука к учитанню и разумінню писма словенского..., Лексис*.

Петро Могила, Касіян Сакович,²³ Тарасій Земка,²⁴ Лазар Баранович,²⁵ Йоаникій Галятовський,²⁶ Теофан Прокопович – це тільки важливіші, далеко не всі представники наукового життя на Україні.

²³ Калліст Сакович (1578-1647), чернече ім'я Касіян, ректор Київської Братської Школи, філософ, богослов, проповідник, засновник київської поетичної школи. У своїх творах Сакович високо підносить постати мистця, який допомагає людині творити її власний і навколоїшній світи, але в цей сам час не відкидає ролі видатних державних мужів, які унапрямлюють народ. Сакович - автор *Віршів на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича-Сагайдачного*, що уважається одним з кращих поетичних творів початку XVII стол., та філософських творів *Aristoteles problemata, albo Pytania o przyrodzeniu czlowieczym* та *Traktat o duszy*.

²⁴ Тарасій Земка (друга половина XVI стол.-1632), письменник, історик-богослов, педагог, проповідник, видавець, ректор Києво-Могилянської Академії. Правитель Лаврської друкарні, був автором геральдичних епіграм і емблем та прихильником мови, зближеної до народної, зрозумілої пересічному читачеві.

²⁵ Лазар-Лука Баранович (1620-1693), ректор Києво-Могилянської Академії, архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський, письменник, композитор, політичний діяч і просвітитель. Переїхав у центрі політичного й культурного життя Гетьманщини та впливав на політику гетьманів, виправдовував повстання проти царських воєвод по містах Гетьманщини, обґруntовував перед царем потребу ліквідації цього інституту та закликав відновлювати козацькі вольності. При храмах Баранович засновував школи, ремісничі цехи, що опікувалися сиротами і немічними. Вірив, що культура введе Україну в коло найцивілізованіших країн Європи. У його творчості відбуваються політичні, соціальні та релігійні проблеми його часу. Основні твори: *Меч духовний*, *Нова міра старої віри*, *Лютня Аполлона*, *У вінок Матері Божій*.

²⁶ Галятовський (1620-1688), чернече ім'я Йоаникій, ректор Києво-Могилянської Академії, архимандрит Єлецького Свято-Успенського монастиря, вчений, письменник і публіцист. Галятовський - автор першого українського курсу гомілетики *Наука, албо способ зложеня казаня та близько 20 інших творів*, між ними *Ключ разуміння*, *Небо новое*, *Скарбница потребная*.

У цей самий час Москва не мала майже ніяких працівників на цьому полі з порядним стажем. При такому стані речей цілком ясно, що Петро I у своїх реформаторських змаганнях аж надто радо черпав із тих культурних скарбів, які нагромадилися на Україні під впливом західно-европейської освіти. Для підтримки нашого твердження наведемо тут свідоцтво визначного російського історика С. Платонова,²⁷ який ні в якому разі не перебільшував ролі українського духовенства в розбудові російської імперії. Великоруське, малоосвітнє і вороже усяким реформам духовенство не могло дати Петрові ніякої допомоги, між тим коли “малороси” з їх широким духовим горизонтом, виховані в країні, де православ’я мусіло вести безперервну боротьбу з експанзивним католицизмом, зуміли придбати собі глибше розуміння завдань духового стану та виплекати в собі більший розмах до далекодіучої активності. Вони ніколи не складали спокійно рук, а завжди намагалися притягнути навіть чужинців до православ’я, виступали гостро проти церковних роздорів, засновували школи, дбали про піднесення життєвого рівня та моралі духовенства і навіть знаходили ще час для письменницької діяльності. Не диво, що вони відповідали краще бажанням цього царя-реформатора і він їх ставив значно вище від великоруських духовників, заскорузлі погляди яких стояли йому тільки на перешкоді.

Можна навести довгий ряд українських єпископів, що в російській ієрархії займали дуже поважні пости. Два

---

²⁷ Сергей Фёдорович Платонов (друга половина XIX стол.-перед Другою світовою війною), російський історик, видавався в основному на еміграції в Празі, автор праць *Борис Годунов*, *Смутное время*, *Учебник русской истории для средней школы*.

імені характеризують найкраще роль України у публічному житті Росії: Стефан Яворський і Теофан Прокопович, перший з них місцеблюститель патріаршого престола, другий реформатор російської церковної адміністрації і порадник Петра у всіх важливіших державних справах.

Таким способом ми є тут свідками дуже дивного явища в історії Східної Європи. Політично слаба, внаслідок розбещеного індивідуалізму своїх провідників розбита майже на атоми Україна, що у своєму ідеалістичному наставленні інколи не мала зрозуміння справжніх діючих сил – стає жертвою практично наставленої, сильною центральною владою правленої російської держави. В цей самий час у своєму переможному поході виповнює Україна цей майже порожній простір своїм власним духом і причинюється до европеїзації, модернізації та швидкого зміцнення цеї держави.

Реформи Петра Великого мали на меті европеїзацію Росії за допомогою симбіозу двох вирішальних чинників, а саме - матеріальної потуги Півночі з духовими силами Півдня. Однаке це співжиття двох з природи різних партнерів не принесло в майбутньому користі ні одному з них. Політично знесилена, духовно експлуатована на користь свого завойовника Україна втрачає протягом XIX стол. своє давнє передове місце й перестає бути взагалі яким-небудь чинником в історичному процесі. Але і новочасна царська Росія, що тільки тягнула користі з цього штучного симбіозу, не була спроможна утриматися на становищі европейської великороджавності, а саме тому, що притягнені Петром і його наслідниками до розбудови чужі інтелектуальні сили не тільки українські, але пізніше й

французькі, німецькі, усякі Вітте,²⁸ Ренненкампfi,²⁹ Палєни,³⁰ Гіршфельди³¹ і т. п. показалися заслабкі, щоби у моменти сильних потрясінь дати відсіч наступаючим ворожим силам. Ще у другій половині XIX стол. існували поважні кола російської інтелігенції, слов'янофіли, серед них зокрема Данилевський,³² які відверталися від “гнилої” Європи, а спрямовували свої очі на психічно близький їм Схід - ех *Oriente lux, исходь къ востоку*, рух евразійців.³³ Керівники нової російської імперії цілком правильно зрозуміли ту істину, що для осягнення їхніх плянів Європа не може їм дати нічого і тому відмежували китайським муром своє суспільство від Заходу, а шукали споріднених собі сил на Сході, з якими можливий і корисний симбіоз, пор. праці Покровського.³⁴

Але для України, щоувесь час залишалася в союзі, чи властиво у повній залежності від Великоросії,

---

²⁸ Сергей Юлійович Вітте (1849-1915), російський політик німецького роду, заключив мир, який закінчив російсько-японську війну. З жовтня 1905 р. до квітня 1906 р. був прем'єр-міністром Росії.

²⁹ Пауль Едлер фон Ренненкампф (1854-1918), російський генерал родом з прибалтійської німецької шляхти, розстріляний большевиками.

³⁰ Еме Палєн (1856-1924), російський дипломат французького роду.

³¹ Євгеній Готфрідович Гіршфельд (1892-1969), будівельний інженер, член Головного Командного Штабу Білогвардійської Флоти.

³² Григорій Данилевський (1829-1890), слов'янофіл родом з України, праці з етнографії та історії, діяч земського руху.

³³ Евразійство – “це плід російської політичної еміграції” після більшовицького перевороту в Росії, “але коріннями своїми воно сягає до старообрядсько-великоруської культури центральних губерній Московщини, помітно відмінної від західно-европейської культури” з своїм колективним поняттям особистості. Пор. Олександр Мицюк, *Евразійство*, Прага 1930, стор. 5 і наст.

³⁴ Михаїл Покровський (1868-1932), російський історик марксівського методологічного напрямку, відкидав Україну як колонію Росії.

виворилось дуже тяжке положення, а це тому, що усі її розвиткові тенденції, уся її природа, її симпатії були спрямовані у протилежний бік. Це спричинює дуже поважні конфлікти не тільки на економічному полі, але в першу чергу в межах духового життя. У своїх формах та наслідках майже програмовий, показовий, демонстративний характер мала трагедія українського письменника Миколи Хвильового,³⁵ який, хоч і переконаний більшовик, все ж таки виріс на культурних традиціях своєї батьківщини і, залишаючися вірним цим настроям, спрямовував українську творчість не в сторону Москви, а в бік зненавидженого нею Заходу, “осоружної” там Європи. Під дуже сильним натиском можновладців з Москви мусів він змінити свої погляди, признатися публічно до “прогріхів” супроти офіційної політики, одним словом поповнити “духове самогубство”, за яким незабаром настало і фізичне.

IV

Культурно-політичну роль України в історичному процесі європейського сходу можемо уявити художньо-образово у такий спосіб: цей урожайний та багатий край був вже з давен-давна прохідним простором, через який дики орди кочовиків з Азії переливалися на Захід і по дорозі

---

³⁵ Микола Хвильовий (1893-1933), псевдонім Миколи Фітільова, письменник і громадсько-культурний діяч. Член КП (б) України, займав ліві позиції, від яких помало відійшов. Ініціатор створення ВАПЛІТЕ (Всеукраїнська Академія Пролетарської Літератури), обстоював право української культури й літератури на самостійний розвиток, кинувши гасло “Геть від Москви! Дайощ психологічну Європу!”. Розвал ілюзій, колективізація та трагедія Великого Голоду 1932-33 рр. довели Хвильового до самогубства.

нишили усе, що тільки попало їм у руки. Україна, цей рай для хліборобського населення, країна, яку ще на сотні літ перед Христом називали “шпіхліром” Європи, мусіла наслідком свого положення на межі тодішнього культурного світу, витрачати велику силу енергії для боротьби з кочовиками, щоб не щезнути цілковито з поверхні землі.

Ці два моменти, багатство країни і необхідність захищати її багатства перед нападниками з Півночі та зі Сходу, визначали наперед долю народу, що, спертий на свій меч, цілу напружену увагу мусів спрямовувати в сторону ворога, щоби як можна найскорше спостерегти надходячу небезпеку. Своїми плечима спирається він на Захід, на багатства його культури, з яких він черпав духові сили для власної затяжної боротьби.

У часи, коли український народ був позбавлений державної незалежності, він здійснював у культурній сфері притаманні йому напрямки і цим самим виконував призначення його долі з самого початку його існування.

А невдячна ця місія полягала в тому, щоб бути посередником між Заходом і Сходом, щоб думки та ідеї, що постали на культурних традиціях Європи, прищеплювати насамперед на власний відповідно приготований вже ґрунт, а щойно після акліматизації під чужим підсонням пересувати їх далі у менш розвинені країни, піклуватися ними та помагати у дальшому їх розвиткові.

Другою характеристичною рисою, що для України мала безперечно не дуже позитивне значення, є надто сильний зв'язок української культури з народом та землею, на якій він виріс і живе.

Кожна культура є витвором творчості народу і тому мусить бути віддзеркаленням його духу. Труднощі виринають щойно тоді, коли увесь народ складається тільки з одної верстви, як наприклад у нас, де маємо до діла тільки з селянством, бо шляхта з мотивів, про які нам тут не доводиться говорити, перейшла у чужий табір, а міщанство і робітництво по містах з причин, може, від нас незалежних, не могло витворитися у відповідній кількості і пізніше було витиснене чужим елементом. Зведення цілого суспільства до здорового, зв'язаного зі землею селянства має безперечно свої позитивні сторони, бо воно гарантує нам стабільність у минулому та сучасному й дає запоруку на майбутнє. Однаке така “односторонність” криє у собі велику небезпеку спрощення, примітивізації всього життя, бо виключає збагачення його форм через брак диференціації на різні групи, верстви з різними своєрідними проявами їхнього мислення.

В українській культурі та її розвиткові відбиваються усі ці односторонності, ця гомогенність селянського суспільства з повною ясністю. Усі культурні явища й процеси виявляють цей “народний”, “демократичний” характер, при чому під демосом треба нам розуміти не міське населення, а в першу чергу селянство. Якщо для відкинення цієї тези покликуватимемося на українську

інтелігенцію, то це посилання здається також доказом правильності вищеприведеного твердження, бо українська інтелігенція – це тільки переодягнені у міські піджаки та зіпсовані під впливом цивілізації селянські діти з усіма прикметами та хибами їхньої психічної структури.*

VI

Якщо розглянемо тепер окремі ділянки культурної творчості українського народу, то побачимо, що завжди в осередку інтересів стоїть селянство, його трагічна доля, простір, у якому воно живе, спосіб цього життя, а врешті-решт світ фантазії з усіми потрібними аксесуарами.

Український театр – це в ґрунті речі “народний театр” або, кажучи ще краще, “селянський театр”. Незвичайно багата щодо мотивів і форм народна музика усім своїм корінням зв’язана зі сільським населенням та краєвидом України, образотворче мистецтво поза історичними темами бере свої мотиви головно з народного

---

* У світлі праць Івана Мірчука – ця ідея потребує уточнення. Автор ніби виходить з досить популярної тези про одвічну селянську сутність українців, що хоч і є справедливою потребує суттєвих уточнень, які б допомогли обминути стереотипний підхід до українства. Одвічна селянська сутність – це не є ані унікальний, ані питаманний національний показник українців, бо до кінця XIX – початку ХХ ст. більшість європейських народів могли говорити про таку ж саму селянську сутність, що було зумовлене аграрним виробництвом. Відповідає правді, що селянська сутність українця виявлялася значно потужніше, але в напрямі землеробському. Прадавня українська культура засновується на культі землі, на культі хліба, культі землеробської праці та пошані до своєї “скиби”. У тім контексті треба сприймати думки І. Мірчука.

життя. Врешті це не випадок, а явище симптоматичного характеру, що Тарас Шевченко,³⁶ значення якого для всього українського народу куди більше, ніж значення Шекспіра³⁷ для англійців, Мольєра³⁸ для французів, Гете³⁹ для німців, Міцкевича⁴⁰ для поляків – що Шевченко, духовий провідник аж по нинішній день, вийшов саме із цієї сірої маси, був звичайним кріпаком і його принадлежність, органічний зв'язок з цим “демосом” виступає у його зовнішньому та внутрішньому вигляді так яскраво, що тут ніяких сумнівів не може бути.

І друга ясна зірка на літературному небосхилі України - Іван Франко⁴¹ - був сином простого народу, якому він у розбудові української нації призначав домінуючу роль.

Але навіть філософія, яка звичайно для свого розвитку потребує вищого ступеня матеріальної культури і

---

³⁶ Тарас Шевченко (1814-1861), видатний поет, художник, громадсько-політичний діяч, засновник української модерної літератури, творець української сучасної мови, займає поруч вичислених заслуг унікальне місце, на яке вказують такі назви як “національний пророк”, “батько Тарас” і т. п.

³⁷ Вільям Шекспір (1564-1616), англійський поет, актор, драматург.

³⁸ Мольєр (1622-1673), псевдонім Жан-Баптиста Поклена, найвідоміший французький комедіограф, що подав не лише критичний образ тогочасного французького суспільства, але водночас цілу галерею людських типажів.

³⁹ Йоганн Вольфганг фон Гете (1749-1832), німецький поет, філософ, найвидатніший представник ваймарського класицизму.

⁴⁰ Адам Міцкевич (1798-1855), найвидатніший польський поет, засновник польського романтизму, виразник визвольних та месіяністичних концепцій для польського народу.

⁴¹ Іван Франко (1856-1916), письменник, поет, учений-дослідник, перекладач, громадсько-політичний діяч, видавець, людина-енциклопедист.

тому була до певної міри привілеєм краще поставлених верств громадянства в Україні, сходить зі своєго аристократичного престолу та йде в народ, розвиваючи у його свідомості своєрідний власний світогляд. Метафізика, в якій точно означене становище людини у всесвіті, його роль у житті, його відношення до абсолюту, “система” практичної філософії, пристосована до вимогів конкретної дійсності, своєрідна естетика, глибоке почуття краси, що знайшло свій зовнішній вираз та практичне застосування у дуже тонких творах народного мистецтва – усі ці явища вказують недвозначно на те, що філософська культура в Україні знайшла доступ до народних мас і попала тут на потрібний для її розвитку ґрунт.

Найвизначніший представник філософського мислення в Україні, Григорій Савич Сковорода, вийшов з народу і був ціле своє життя близький до народу, викладаючи свою істину також і в селянських хатах. Простий, самотній спосіб його життя не був тільки позою, розрахованою на зовнішній ефект, а продиктований глибоким його переконанням, що було у повній згоді з усім побутом українського селянства. Але саме Сковорода, ця оригінальна наскрізь постать, зв’язана в дуже тісний спосіб з часом і простором, в якому вона жила, є у своїй діяльності яскравим прикладом цього інтимного відношення між представниками української культури і цею рідною “землею”, ґрунтом, з якого вона виросла. Тому російська наука, що не знала цих коренів творчости Сковороди, не була спроможна пояснити такої оригінальної появи, якою був безперечно наш філософ на фоні східно-европейської духовості.

В українському письменстві переважають мотиви, що джерело своє мають у відношенні творчої одиниці до своєї “скиби”,⁴² з якої вона черпає також свої духові сили. Пригадаймо собі основну ідею роману Ольги Кобилянської⁴³ *Земля*: не матеріальні мотиви, не бажання “посідати”, а непереможний гін бути господарем на власній ниві має таку притягаючу силу навіть на меншевартісну одиницю, що вона не жахається перед душогубством і таким способом нівечить не тільки особисте щастя, але також долю цілої родини. У цьому аспекті цікаво було би дослідити психологічно манію західно-українських селян, що роками, ще перед Першою світовою війною, провадили безконечні процеси і нищили себе матеріально через одну “скибу”. Надзвичайно своєрідний, але при цьому дуже глибокий синтез цеї селянської філософії дає нам коротке оповідання великого майстра української мініатюри Василя Стефаника⁴⁴ під заголовком *Вона – земля*.

Із цього інтимного відношення до українського чорнозему постала і виросла одинока, дійсно українська державна ідеологія великого історика та соціолога В'ячеслава Липинського, що перший у своїх *Листах до*

⁴² 1942 р. з'явилася збірка перекладів українських новел на німецьку мову авторства Марії Мірчук, дружини Івана Мірчука, який написав передмову. Ця збірка має як заголовок німецький відпоручник на слово *Скиба*. Вплив мислення Мірчука на вибір заголовку є наявним. Пор. Maria Mirtschuk, *Die Scholle*, Лейпциг 1942. Марія Мірчук, з дому Голобек (1886-1963), була австрійкою, вивчила українську мову в слові та письмі і була найближчим співробітником свого чоловіка аж до його смерті.

⁴³ Ольга Кобилянська (1863-1942), українська письменниця і громадська діячка, що яскраво виявила в своїй творчості ідеї жіночої еманципації.

⁴⁴ Василь Стефаник (1871-1936), видатний український письменник, громадський діяч, депутат до австрійського парламенту 1908-1918, один з перших модерністів в українській літературі.

братів-хліборобів зробив працівників на ріллі носіями модерної державницької думки і таким способом показав цілому суспільству шлях здорового національного розвитку. На жаль, ми не змогли зрозуміти і оцінити Липинського, так що по нинішній день не з'явилася ні одна серйозна праця про політичну концепцію, через яку нам можуть заздрити інші щасливіші та в культурному аспекті багатші народи.*

У тому, що і образотворче мистецтво йде по лінії тенденцій нашої духовості, можемо переконатися, оглядаючи українські виставки та музеї: вони підтверджують основне, що український народ – це народ хліборобський, усе буття і думання якого крутиться довкола “землі-ниви”.

Однаке цей демо- і геократичний характер української духовості має також поважні негативні наслідки. Хоча завданням цього тексту є ствердження дійсності, а не її критика, то все ж таки хочу принаймні кількома словами вказати на ситуацію, до якої доводить однобічний стан суспільства. І так, наприклад, філософія, як верх людського мислення, переходячи у широкі народні маси, мусить мимоволі пристосуватися до їхніх потреб, до їхніх інтелектуальних здібностей і через це втрачає свою глибину, від абстрактності переходить до конкретності, спрощується, “демократизується”. Наслідком свого “поширення”, своїх горизонтальних тенденцій, філософія переслідує в першу чергу практичні цілі, що в’яжуть її з

---

* Це твердження зроблене 1946 р. і стоїть в оригінальнім тексті в дужках. Нам не вдалося встановити, чи автор виголосив цю думку під час реферату. Іван Мірчук був прихильником політичної концепції Липинського.

дійсністю, з життям, вона втрачає свою тонкість і, як вже згадано, свій абстрактний характер.

В українській літературі соціальний роман майже неприсутній, але не тому, що не було й немає талановитих українців, що були би в силі цим складним питанням дати відповідну мистецьку форму, але тому, що такий роман вимагає цілком іншого духового ставлення, бо громада хліборобів, селяків з її архаїчними примітивними формами не дає авторові відповідного матеріялу. Стільки конфліктів між різними сферами інтересів, між ворожими собі змаганнями, щоби на цьому фоні створити многобарвні, цікаві картини! Краще представляється справа з історичним романом, однаке найбільше багатство, найбільшу різноманітність виявляє новела, оповідання, які, обмежуючись скромною мініятюрною тематикою, тим більше залишають місця психологічному освітленню.

VII

Український краєвид, простір, не обмежений ніякими природними кордонами є причиною того, що фізичне і психічне око людини звикає поволі до безмежності і сягає у далеку далечінь. Рівночасно з цим поширюється горизонт глядача, збільшується обсяг його зацікавлень, а це знов перешкоджає іти в глибину і змушує нас до поверховості.

І тому в межах української культури зустрічаемось з дуже частим явищем: визначні таланти, дуже обдаровані одиниці, йдучи слідом за різноманітними інтересами, розпорощують свою духову енергію на численні ділянки і

тому не можуть дійти на одному полі до великих результатів.

Іван Франко, безперечно, дуже поважне скупчення духової енергії, працює, частинно з причин матеріальної натури, але в першу чергу йдучи за тенденціями української духовості, як поет, політик, письменник, публіцист, науковець, що не обмежується тільки однією ділянкою. Не має майже ні одного сектора суспільної діяльності, у якому не дав би нам Франко творів понад пересічну міру. Однаке можемо собі тільки уявити, які імпозантні були би наслідки його праці, якби він скупчив свої сили тільки в одному напрямку.

Михайло Грушевський,⁴⁵ історик-енциклопедист надзвичайно високого рівня, організатор наукового життя – незрівнянний, але й його тягне в сторону літератури, соціології, а в ранні роки навіть до гарного письменства. Врешті переходить він на поле політики, висуваючись на перше місце силою обставин, чи, може, на підставі своєї слави як наукова сила – але тут його роля незавидна, а його діяльність повна невдач.

Ми могли би навести ще багато аргументів на доказ, що ця демо- і геократична риса української культури приносить нації окрім позитивних, дуже багато негативних явищ; уважний критик української дійсності знайде при своїй роботі дуже багато матеріалу для підтримки цього твердження.

---

⁴⁵ Михайло Грушевський (1866-1934), історик, політичний і державний діяч, створив наукову схему історії України, яка докорінно вплинула на подальший розвиток української історіографії.

VIII

Серед явищ, що при розгляді нашого українського життя-буття впадають нам у вічі, хто знає, чи не перше місце, займає слабке у нас розуміння традиції. Українці не знають і не хочуть знати, які сили діяли у нашему минулому, які індивіди творили нашу історію.

У результаті такого наставлення ми без протесту погоджуємося на те, що на полі культури цілий ряд творчих, визначних людей зачислюються до чужих сфер, через що вони пропадають для власної нації, а водночас самі виступають у фальшивому освітленні.

Сковорода, українець найчистішої води, життя і творчість якого зрозумілі тільки в рамках української дійсності, вважається у фахових закордонних колах основником і головним представником російської філософії попри те, що він сам для такої оцінки не дав ніяких підстав. Таким самим правом Микола Гоголь⁴⁶ став російським письменником, Дмитро Бортнянський⁴⁷ – російським композитором, Лосенко⁴⁸ і Левицький⁴⁹ – російськими

---

⁴⁶ Микола Гоголь (1809-1852), видатний прозаїк і драматург, творець жанру магічного реалізму.

⁴⁷ Дмитро Бортнянський (1751-1825), композитор і диригент.

⁴⁸ Антін Лосенко (1737-1773), майстр-академіст, перший директор Петербурзької Академії Мистецтв, творець класицизму і так зв. історичної школи в російськім академічному малярстві.

⁴⁹ Дмитро Левицький (1735-1822), найвизначніший маляр-портретист доби класицизму на Сході Європи. До його праць належить іконостас Андріївського собору в Києві.

мистцями, Клим Ганкевич⁵⁰ – польським філософом, Іван Горбачевський⁵¹ чеським ученим і т. д., а число їх є легіон.

Підставою для такого означення національного характеру людини вважають один раз місце побуту мистця, іншим разом мову його творів, а знову іншим разом здійснюється таку операцію без ніякої причини. Згадаймо для прикладу, що Ганкевич – перший дослідник психології в українській мові. Те, що історики чужих культур намагаються таким способом збільшити власні національні надбання, це з психологічного боку річ цілком зрозуміла, але зовсім незрозуміла нам постава українського суспільства, яке не піднімає в таких випадках крику обурення, штурму протестів, як це буває в інших народів у сумнівних ситуаціях, як наприклад боротьба поміж поляками та німцями за особу Миколи Коперника⁵² або Віта Ствоша⁵³ і т. п.

Ми переходимо над такою експропіяцією українських культурних надбань чужими чинниками до порядку дня, заховуємо повну дискретну мовчанку, а це тому, що самі про себе нічого не знаємо. Скільки людей

⁵⁰ Климентій Ганкевич (1842-1925), педагог і мовознавець, автор порівняльних праць про санскритський, грецький і український наголос та з історії слов'янської філософії.

⁵¹ Іван Горбачевський (1854-1942), визначний хемік і громадсько-політичний діяч, ректор чеського Карлового Університету в Празі (1902-3), 1917-1918 рр. перший австрійський міністер здоров'я, співзасновник і кількаразний ректор Українського Вільного Університету в Празі.

⁵² Микола Коперник (1473-1543), астроном, математик та економіст, вказав, що Сонце є центр, навколо якого рухається Земля разом з іншими планетами.

⁵³ Віт Ствош (1447-1533), скульптор, маляр, ритівник, один з найвидатніших мистців пізньої готики.

знає у нас про Кліма Ганкевича, про Володимира Лесевича,⁵⁴ визначного філософа, члена старої української громади, нашого кантіянця на переломі XVIII і XIX століть, Василя Довговича?⁵⁵ Хто з нас знає, що Іван Пулуй⁵⁶ ще перед Рентгеном⁵⁷ майже відкрив загальновідомі промені, що його ім'я згадується у світовій літературі на рівні з такими фізиками як Джеймс Джавль⁵⁸ чи Віктор Майер,⁵⁹ що Горбачевський дав перший раз в межах хемії органічний зв'язок, створений штучним шляхом? Але після його смерти не знайшовся на цілій Україні ні один хемік, який би в українській пресі дав відповідну статтю про заслуги цього ученого європейського рівня, а в *Краківських вістях* з'явились тільки дві статті, одна написана німцем – фаховим колегою покійного з німецького університету в Празі, а друга з рук нефахівця, молодшого приятеля ученого.⁶⁰

⁵⁴ Володимир Лесевич (1837-1905), філософ і громадський діяч, педагог, заснував першу в Україні школу з українською мовою навчання, у своїм мисленні пройшов еволюцію від позитивізму до кантіянства й емпіріокритицизму.

⁵⁵ Василь Довгович-Довганич (1783-1849), поет і філософ, філософські праці латинською та угорською мовами, в яких м. і. інтерпретує Іммануїла Канта.

⁵⁶ Іван Пулуй (1845-1918), видатний фізик, організатор науки, громадський діяч, вивчав проблеми катодного та рентгенівського випромінювання (першовідкривач).

⁵⁷ Вільгельм Конрад Рентген (1845-1923), фізик, досліджував п'єзо- і піроелектричні властивості кристалів, вимірював магнітне поле рухомих зарядів.

⁵⁸ Джеймс Джавль (+1889), британський фізик.

⁵⁹ Віктор Майер (1830-1895), хемік, розвинув власну таблицю періодичності хемічних систем.

⁶⁰ Пор. *Краківські вісті*, ч. 113 (560) від 29.05.1942, стор. 3. Згаданий тут “молодший приятель ученого” – це Олександер Мицюк, що прощав проф. Горбачевського від Українського Вільного Університету. Другим “молодшим приятелем” був сам Іван Мірчук, який навіть

У нас немає зацікавлення до думок висловлених іншими членами суспільства хоча би вони були дуже вартісні та епохальні. У своєму egoцентричному наставленні кожний українець починає історію від своєї власної особи. Немає у нас органічного зв'язку між минулим і сучасним, що єдиний дає запоруку славного майбутнього. При чому не треба думати, що тільки світлі моменти історії повинні бути предметами наших досліджень і вивчення, так само часи руїни, ганебні вчинки деяких наших предків мусять знайти строгих, але об'ективних суддів, щоби, розглядаючи причини і наслідки цих сумних явищ, витягнути висновки для нашої діяльності у прийдешньому. Брак зв'язку між окремими періодами, чи навіть явищами української культури можемо ствердити при кожній нагоді, так що в результаті культурний процес не робить враження органічної цілості, яка поволі, але постійно росте, а уявляється нами як ряд часами навіть близкучих періодів, між собою незалежних і непов'язаних. Діяльність визначних наших діячів – це неначе поява метеорів, що яскравим світлом засіяли на короткий час на українському духовому горизонті, щоби пізніше зникнути без сліду.

ночував з своєю родиною в домі Горбачевських у Празі. У самім архіві Горбачевського є листівки від Мірчуків та зберігаються приватні родинні знімки з присвятою, що свідчить про близькі дружні відносини між науковцями. Пор. збірку документів Івана Горбачевського в Архіві Академії Наук Чеської Республіки, Прага.

IX

З другого боку, не можемо не згадати обставини, що саме цей брак міцного або хоч якого-небудь зв'язку з попередніми часами полегшує сприймання нових ідей і творить цим самим відповідний ґрунт для поширення нових напрямків і рухів. Тому українці дуже легко переймають революційні кличі у всіх ділянках суспільного життя і так само в межах культури. Чи це є нові напрямки в образотворчому мистецтві, наприклад Олександр Архипенко,⁶¹ чи нові форми театральних верств як Лесь Курбас⁶² або письменницької творчості, чи реформи релігійно-церковного життя – усі ці “новинки” приймаються з захопленням провідними колами українського суспільства.

Ми хочемо йти рівним кроком з Європою і не залишатись ні в якому разі позаду, щоб не викликати враження ретроградності. Однаке це захоплення “новинками” не триває у кожному випадку так довго, щобі ці ідеї могли розвинутися як слід та пустити в новому ґрунті сильні корені. Керуючись переважно почуваннями без контролі розуму знеохочуємося дуже легко у розпочатому

---

⁶¹ Олександр Архипенко (1887-1964), один з найвидатніших скульпторів ХХ стол., основоположник модерних стилів у скульптурі, зокрема кубізму. Його твори визначаються динамізмом та лаконічністю композиції форми.

⁶² Лесь Курбас (1887-1937), режисер, теоретик театру, актор, драматург і перекладач.

ділі, кидаємо його в невикінченому стані, шукаємо чогось нового.

Ця духовна рухливість, зрештою шкідлива, позволяє українцеві легко пристосуватись до нових обставин, серед яких доводиться йому жити. Не радо на загал кидає він рідну землю, але коли силою обставин змушений переноситися на новий ґрунт, звикає він легко до нових обставин, щоби на чужому фоні не впадати занадто у вічі: це вдається йому блискуче, але водночас причиняється до затертя національних рис.

X

На закінчення треба нам згадати ще одне явище, яке виступає дуже виразно на загальному тлі українського культурного життя.

Усі продукти творчого процесу носять на собі у великій більшості незатерту печать трагічності, в якій неначе віддзеркалюється сумна доля цілого народу. Українську історію повинні ми знати і тому не можемо дивуватися, що і наша духовість мусіла пересякнути цим трагізмом, виростаючи і розвиваючись серед не менше трагічних обставин.

Де лежить причина нашої сумної долі? Це питання не є тут предметом дискусії, але це безсумнівний факт, що українські духові провідники відчули на власній шкірі тягар цеї незавидної долі і зв'язані з цим почування перелили у твори їхнього генія.

Однаке, та обставина, що в українському матеріальному і духовому житті виступає так сильно трагізм, не веде народ до зневіри, бо в ньому глибоко закорінений оптимістичний погляд на світ, віра в перемогу доброго начала, яка має своє метафізичне та етичне обґрунтування.

Про Автора

Іван Мірчук народився 18-го червня 1891 р. у Стрию, Західна Україна, де здобув початкову освіту та відвідав Першу класичну гімназію, котру закінчив 13-го червня 1909 р. матурою.

У 1909-1914 рр. був студентом філософії у Віденському університеті, де 10-го січня 1915 р. захистив дисертацію на тему “Теорія простору у Канта та неевклідова геометрія”,¹ здобувши звання доктора філософії. До його професорів належали філософи Фрідріх Йодль² та Адольф Штер.³

22-го вересня 1921 р., Мірчук габілітувався на доцента філософії в Українському (Вільному) Університеті у Празі. Тема габілітаційної роботи: “Метагеометрія та гносеологія”. 4-го лютого 1925 його призначено надзвичайним, а 12-го листопада 1930 р. - звичайним

---

¹ „Kants Theorie des Raumes und die nichteuklidische Geometrie“. Протокол докторських іспитів та оригінальний примірник (рукописної) дисертації були віднайдені упорядником цього видання в Архіві Університету у Відні 2002 р.

² Friedrich Jodl.

³ Adolf Stöhr.

професором філософії того ж Університету, де він пізніше обіймав різні посади - Декана Філософічного Факультету, Проректора і Ректора.

Від 1926 р. до 1930 р. був науковим співробітником, а від 1930 р. до 1945 р. директором Українського Наукового Інституту у Берліні. У 1929-1941 рр. працював викладачем Вищої Економічної Школи у Берліні, а у 1940-1945 рр. – викладачем на Факультеті Чужоземних Наук Університету ім. Гумбольдта у Берліні.

1923 р. Івана Мірчука обрано членом Українського Історико-Філологічного Товариства у Празі, 1928 р. - Товариства ім. Канта у Берліні, 1937 р. - Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Після відновлення НТШ на Заході очолював Історично-філософічну Секцію Товариства. Від 1946 р. до смерти очолював Церковно-Археографічну комісію Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі, котра науково опрацювала питання так зв. Теорії Третього Риму.

24-го червня 1949 р. Баварська Академія Наук обрала Івана Мірчука членом-кореспондентом філософсько-історичної секції. У листі-подяці від дня 6-го липня 1949 р. до проф. д-ра Вальтера Майснера,⁴ президента Академії, Мірчук писав наступне: “Я охоче беру на себе роль посередника між німецькою наукою та слов'янським, і особливо українським, духовним світом, як я це робив впродовж десятиліть у Берліні”⁵.

---

⁴ Walter Meissner.

⁵ „...will ich gerne die Rolle eines Vermittlers zwischen der deutschen Wissenschaft und der slavischen besonders aber der ukrainischen geistigen Welt übernehmen, wie ich es Jahrzehnte hindurch in Berlin getan habe“.

Серед понад 80 наукових праць Мірчука варто виділити наступні дослідження:

1. „Die klassische Philosophie in ihren Grundzügen und Hauptproblemen“, Бреслав 1938;
2. “Christian Wolff und seine Schüler in der Ukraine“, Ляйпциг 1934;
3. „Skovoroda, der ukrainische Philosoph im 18. Jhr.“, Ляйпциг 1927;
4. “Загальна естетика”, Прага 1926, друге видання “Естетика”, Мюнхен 2003;
5. „Handbuch der Ukraine“, Ляйпциг 1941;
6. „Die ukrainische Kultur in ihrem geschichtlichen Werden“, Берлін 1944;
7. „Das Dämonische bei den Russen und Ukrainern“, Мюнхен 1947;
8. „Geschichte der ukrainischen Kultur“, Мюнхен 1957;
9. переклад “Пролегоменів” I. Канта українською мовою.

Іван Мірчук помер 2-го травня 1961 р. у Мюнхені, де і похований на кладовищі Гайдгаузен.

„На протязі цілої історії українського народу...
бачимо надзвичайно ясну, я б навіть сказав
яскраву західну орієнтацію, яка, попри геополітичне
положення України на окраїнах європейського світу,
ніколи, навіть у часи найбільшої руїни, не втрачала
живого органічного зв'язку з культурними центрами
Заходу, а виринаючі там ідеї переносила
негайно у східні простори”